

Gaál Gabriella

A KÖRNYEZETPEDAGÓGIA OKTATÁSA AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA NEVELÉSTUDOMÁNYI TANSZÉKÉN

Bevezetés

A XXI. század első évtizedeiben a környezetünket számos globális probléma terheli: a túlnépesedés, az élelmiszertermelés növekedésének lassuló üteme, a termőföld eróziója, a sivatagosodás, a vízkészletek szűkössége, a biológiai változatosság veszélyeztetettsége, a változó légkör, a globális éghajlat módosulás, a meg nem újuló erőforrások elhasználódása. A problémák közös vonásai, hogy a helyi gondoktól a Föld egészéig terjednek, és pedagógiai üzenetük van. Az iskolák neveléssel, oktatással, szokások kialakításával, értékrend formálásával foglalkoznak, így szükségszerű, hogy pedagógiai tevékenységükben kiemelten fejlesszék a környezetkultúrát. A megvalósítás kulcsfontosságú szereplői olyan pedagógusok, akik elősegítik a tanulók fenntarthatóság mellett elkötelezett magatartásának, életvitelének kialakulását annak érdekében, hogy képesek legyenek megbecsülni az életformák gazdag változatosságát a természetben és a kultúrában, megtanulják az erőforrásokat tudatosan, felelősségteljesen használni, bekapcsolódni a közvetlen és tágabb környezetük értékeinek megőrzésébe és gyarapításába.

1 Környezetpedagógia a képzésekben

„A környezetpedagógia olyan integrált tudomány, amely az adott természeti-társadalmi környezetben jelentkező globális kihívásokra keres és kínál megoldásokat az ökológiai egyensúly fenntartása érdekében, hogy az egyén a természeti-társadalmi környezeti kihívásokra konstruktív válaszokat tudjon adni. *Célja:* a felelős, környezettudatos magatartás kialakítása, az emberi élet minőségének fenntartása, javítása, alapvető környezeti ismeretek, valamint magatartási életviteli minták nyújtásával (Kováts-Németh, 2010.190.o.)”

A fogalom igazolja, hogy a környezetpedagógia olyan tartalmat hordoz, amely egyrészt megfelel a kihívásoknak, másrészt az értékek közvetítésével, a

megértés alkalmazásával, a folyamatos cselekvési rendszerrel a széles értelemben vett intézményfejlesztéshez járul hozzá, amely szükségessé teszi, hogy a képzési rendszer különböző szintjein megjelenjen (1. táblázat).

A képzés megnevezése	A tanegység
Pedagógia alapszakos bölcsész	Környezeti nevelés
Pedagógiai-pszichológiai előkészítő modul	Bevezetés az iskola világába
Kollégiumi nevelőtanár mesterszak	Fenntarthatóság pedagógiája

1. táblázat: Környezetpedagógia a képzésekben

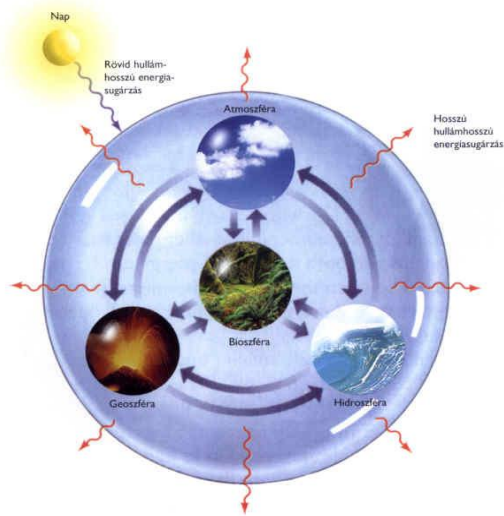
A képzések céljai:

- Értékek és fogalmak meghatározása, amelyek segítik az ember-természet, a természet-társadalom kapcsolatának megértését, a belső természeti és személyes világ alakítását.
- A hallgatók felkészítése a 21. századi környezeti alapproblémák és a földi rendszer megváltozott működésének értelmezésére.
- Képesé tenni a hallgatókat a környezetpedagógia kérdéseinek komplex kezelésére, a megvalósításhoz szükséges módszerek alkalmazására.
- Megismertetni az intézmények lehetőségeit a környezettudatos szemléletmód és életvitel kialakításban.

2 A képzések témakörei

2.1 A földi rendszer alapfogalmai

A cél: a Föld mint rendszer megismerése. A négy fő alrendszer – atmosz-, geo-, hidro-, bioszféra – alapfogalmainak, kapcsolatának feltárása (1. ábra).

1. ábra: A Föld négy fő alrendszere¹

2.2 Globális problémák-globális válaszok

2.2.1 Globális környezeti problémák

Az ember kiemelkedve a természetből, tevékenysége során a legmeghatározóbb felszínformáló tényezővé vált, a szükségletei szerint alakított környezetében súlyos problémákat okozott. Alexander von Humboldt a gazdasági célú dél-amerikai útján szerzett tapasztalatai alapján megfogalmazta, hogy az őserdők kiirtása globális klímaváltozást idéz elő. Svante August Arrhenius 1896-ban irányította a figyelmet arra, hogy a légkör széndioxid koncentrációjának növekedése klímaváltozással jár. A globális problémák kutatása az 1960-as években kezdődött el, neves tudósok – Paul Ehrlich, Rachel Carson – munkássága alapján. Konrad Lorenz 1972-ben *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne* című könyvében olyan a problémákról ír, amelyek magatartásunkat is befolyásolja, és ma is releváns. *A civilizáció nyolc halálos bűne*: a túlnépesedés, az élettér pusztulása, versenyfutás önmagunkkal, az érzelmek fagyhalála, a genetikai özszeomlás, a tradíciók lerombolása, a dogmák ereje, az atomfegyverek.

Napjainkra definiálásra került a globális probléma fogalma és megtörtént a világkrízis elemeinek csoportosítása. *A globális probléma fogalma*: Mindazok a társadalmi, gazdasági és környezeti jelenségek, amelyek hatása a Föld egészét érintik, az emberiség jövőjét katasztrófák sorával fenyegeti, melyek elhárítása

¹ Forrás: fold1.ftt.uni-miskolc.hu/~foldshe/foldal01.htm (2013. június 28.)

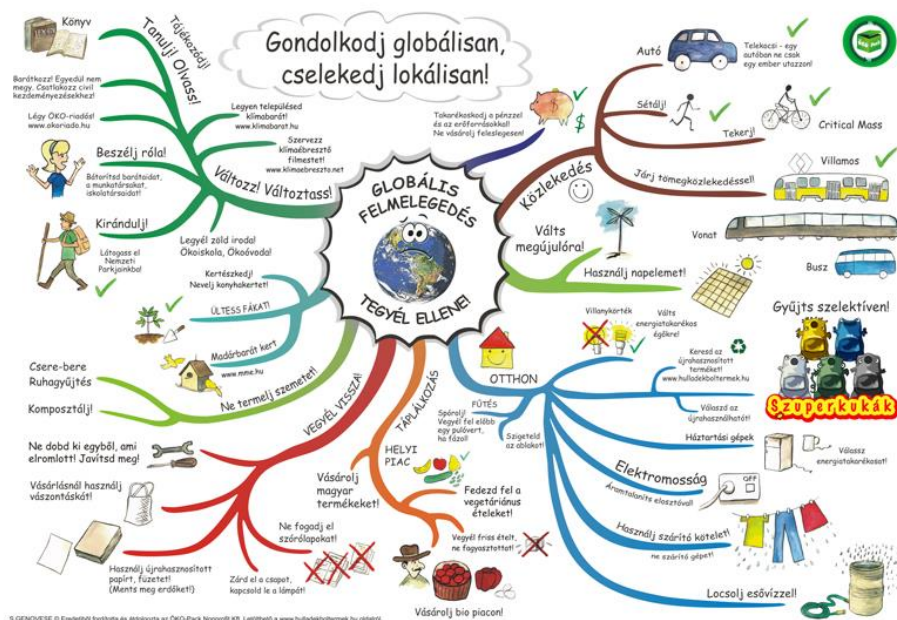
csak globális mértékben összehangolt cselekvési programmal valósítható meg. *A humán világkrízis elemei:* túlnépesedés, a népesség egyenlőtlen eloszlása a Földön, a szegénység, az éhezés, az iskolázottság hiánya, a gazdag és szegény népek között növekvő szakadék. *Az ökológiai világkrízis elemei:* a meg nem újuló erőforrások kimerülésének veszélye, a megújuló természeti erőforrások fokozódó szennyeződése, az édesvízi készletek korlátozottsága, a termőföld erózió, a víz-, talaj-, levegőszennyezések, az üvegházgázok növekedése, az ózonréteg vékonyodása, a gyors erdőfogyatkozás, a hulladék-befogadóképesség korlátozottsága. *A fenntartható fejlődés problémakörei:* a globális szintű éghajlati változás, a globális szintű erőforrásválság.

2.2.2 Globális válaszok

Az elmúlt évtizedekben a globális problémák megoldásával számos konferencia és nemzetközi egyezmény foglalkozott, meghatározva az ökológiai, a társadalmi, a gazdasági, az egészségi és a nevelési-oktatási feladatokat. Képzéseinkben a nevelés témakörével foglalkozó egyezmények szerepelnek hangsúlyozottan, kiemelve a legfőbb megállapításokat.

- *A Belgrádi Környezeti Nevelési Műhely* 1975-ben megtartott konferenciáján először fogalmazták meg a környezeti nevelés fogalmát.
- *Kormányközi konferencia a környezeti nevelésről* Tbilisziben 1977-ben ajánlásokat fogalmaztak meg a környezeti nevelés iskolai és az egész életen át tartó folyamatához.
- *A „Müncheni ajánlás”* 1979-ben megfogalmazta: a környezeti nevelés kivezető utat mutat az ökológiai válságból a tudomány és a technika eszközeivel a probléma megoldási stratégiákban.
- *A „Nemzetközi cselekvési stratégia a környezeti nevelés és képzés terén az 1990-es évekre”* dokumentum a Moszkvában 1987-ben megtartott konferencia eredménye. a cselekvési stratégia meghatározza a környezeti nevelés és képzés elveit, céljait, tartalmát, módszereit és eszközeit.
- *A Thessaloniki Nyilatkozat* 1997-ben kinyilvánította, hogy a fenntarthatóság megvalósításában a nevelést kiemelt fontosságúnak tartja.
- *Az Egyesült Nemzetek Szervezete* 2002-ben a 2005-2015 közötti évtizedet a „Fenntarthatóságra Nevelés Évtizede”-ének nyilvánította.

A témakörök feldolgozásánál a legnagyobb hallgatói érdeklődés és aktivitás a globális klímaváltozás területén mutatkozik. Egyrészt ez köszönhető annak, hogy a média kiemelten foglalkozik a földi rendszer megváltozott működésének jeleivel, másrészt a folyamatos környezeti pedagógiai tevékenység a „Gondolkodj globálisan cselekedj lokálisan” jelmondat jegyében építhető a felmelegedés megelőzését szolgáló cselekvésekre (2. ábra).

2. ábra: Globális felmelegedés – tegyél ellene²

2.3 A környezetpedagógia, a környezeti nevelés története, fogalma, jellemzői

2.3.1 A környezetpedagógia története

Az emberiség történetében mindig jelen volt a környezet és természet iránti felelősség kialakítása, a kapcsolat hangsúlya azonban változott a történelmi korokban. Az ókor filozófusai az erkölcsi nevelés mellett kiemelt fontosságúnak tartották a természetről a természetben folyó tanulás kérdéskörét. Michel de Montaigne nevelési elméletében a közvetlen környezet megfigyelését, tapasztalatok gyűjtését hangsúlyozta. A francia felvilágosodás két kiemelkedő alakja Jean-Jacques Rousseau és Denis Diderot előtérbe helyezték a természettudományos nevelést.

A mai értelmezés szerinti környezeti nevelés a fejlett nyugati társadalmakban jelent meg. Ott ahol a civilizáció következtében a természetes életközösségek helyét települések, autópályák váltották fel, számos növény és állatfaj végleg eltűnt. Ezen problémák felismerése környezetvédő megmozdulásokhoz vezettek,

² Forrás: http://unesco.hu6site/upload/2013/03/mindmap2010_small1.jpg (2013. június 28)

és a kedvezőtlen fordulatok megváltoztatása érdekében törvényi döntések is születtek.

Az iskolai tantervekben a természetismeret, a természetben történő oktatás az 1900-as években kezdett feltűnni. A század közepétől az iskolákban bevezetésre került a szabadban történő oktatás. A természetvédelmi mozgalmak erkölcsi kérdésként kezelték a környezet megóvásának kérdését.

Magyarországon a 90-es évek közepén születtek meg azok a jogi szabályok, határozatok, amelyek a környezeti nevelés törvényes kereteit biztosítják. A Nemzeti Alaptanterv bevezetésével, az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramjának, a Nemzeti Környezetvédelmi Programnak, a Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégiának elfogadásával megerősödtek az intézményes környezeti nevelés törvényi garanciái.

2.3.2 Alapfogalmak

A *környezeti nevelés* olyan értékek felismerésének és olyan fogalmak meghatározásának folyamata, amelyek segítenek az ember és környezete kapcsolatának megértésében; a kapcsolat értékeléséhez szükséges készségek és hozzáállás kifejlesztésében.

A *környezetpedagógia* hatást gyakorol a környezet minőségét érintő döntéshozatalra, személyiségformálásra és egy széles értelemben vett viselkedésmód kialakítására.

A *fenntarthatóság pedagógiája* a nevelés átfogó rendszere, amely eszközeivel segít kialakítani egy olyan etikai, érték- és cselekvési rendszert, amely figyelmet fordít a kulturális identitásra, a természet értékeire.

2.3.3 A környezeti nevelés jellemzői

Multi és interdiszciplináris = megjelenik a természet- és a társadalomtudományok mindegyikében.

Rendszerszemléletű = környezeti, társadalmi, gazdasági jelenségek és problémák összefüggenek egymással.

Globális és lokális = a tanulók saját környezetében érzékelhető problémák megjelennek a világban.

Analiztikus és holisztikus = a kérdések vizsgálata egyrészt részekre bontva, elemezve történik; másrészt az egészet megbonthatatlan egységnek tekinti.

Alternatív gondolkodást megalósító = megoldásoknak több alternatívája van.

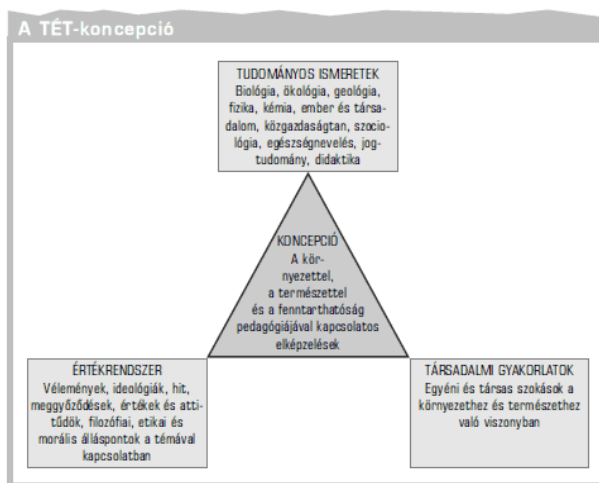
Értelmi és érzelmi = mit váltanak ki a jelenségek?

Folyamatos és egész életen át tartó

Cselekvésre ösztönző = feltételezi az aktív hatékony részvételt.

A 3. ábra a környezeti nevelés összetettségét, három komponensét mutatja Clément (2006) alapján. A három fő tényező határozza meg a környezettel és

természettel kapcsolatos elképzeléseket, ezáltal a környezeti nevelés értelmezését, felfogását: a tankönyvekben, az oktatásban jelenlévő ismeret kötődik az értékrendszerhez és a társadalmi gyakorlathoz.

3. ábra: TÉT-koncepció³

2.4 A környezetpedagógia intra- és extramurális szinterei

A környezetről való ismeretszerzés akkor hatékony, ha a hagyományos tanórai tevékenységek kiegészülnek tanórán kívüli iskolai programokkal, tágítva, gazdagítva a tanulási szintért, kialakítva a többi szereplővel az együttműködést, a felelősség megosztását.

2.4.1 Hagományos tanórai tevékenység

Anyanyelvi órán egy élőlény egy szép táj leírása, olvasása formálja az érzelmi viszonyulásokat; érdekes ismeretterjesztő szöveg elemzése gazdagítja, mélyíti az ismereteket; a szóbeli és az írásbeli megnyilvánulások fejlesztik a kommunikációs készséget.

Történelem órán mód nyílik a tudomány és a technika fejlődésének bemutatására, a lezajlott események környezetre gyakorolt hatásainak elemzésére.

*Idegen nyelv*órákon a lakóhely bemutatása, távoli tájak leírása, környezeti témák fordítása a globális és a lokális szemlélet alakításához járul hozzá.

³ Forrás: <http://www.oki.hu/site/upload/2009/09/2008-02-ta-tobbek-pedagogusok-02.gif> (2013. június 28.)

Matematika a statisztikai adatok gyűjtésével, a bonyolult rendszerek vizsgálatával és modellezésével az absztrakt gondolkodásmódot fejleszti.

Kémia tantárgy a hétköznapi életben, a napi tevékenységekben is jól használható ismereteket nyújt az anyagokról és azok felhasználásáról.

Fizika az erőforrásokkal való takarékoság fontosságát és a hulladékok csökkentésének és hasznosításának lehetőségeit ismerteti meg.

Biológia elemzi az ember és a természet kapcsolatát, viszonyának értékét; bemutatja az élőlények és környezetük szerves kapcsolatának kölcsönhatásait.

Földrajz meghatározza a környezet- és természetvédelem tárgyát; foglalkozik a talaj, a víz, a levegő, a táj és a település védelmével.

Testnevelés az egészséges életmód, a személyi és mentálhigiéné kialakításának fő bázisa; csapatjátékok során a gyerekek személyiségének leplezetlen változtatának megismerésére nyílik lehetőség.

Rajz és a technika órákon elkészített munkák kihelyezve növelik az iskola esztétikai értékét.

2.4.2 Intézményi környezetpedagógiai programok, projektek

A *jeles napi* rendezvények jó lehetőséget biztosítanak a környezeti témák iránti figyelemfelkeltésre, vetélkedő megrendezésére, rajz-vagy fotópályázat meghirdetésére, öntevékeny műsorok összeállítására és megtartására. Az intézmények programjában a leggyakrabban szereplő jeles napok: Föld Napja - április 22, Madarak és Fák Napja - május 10, Állatok Világnapja – október 4.

Az *akciók* lehetőséget nyújtanak a tanulók által feltérképezett helyi vagy globális környezeti probléma tudatosítására, pl.: Öröm-Bánat térkép készítése, parlagfűirtás, békamentés, faültetés, energiatakarékosság, erdőtakarítás.

A *kiállítások* lehetőséget adnak arra, hogy a programokon készített fotókat, projektek produktumait bemutassák a diákok a szűkebb és tágabb társadalmi környezetükben élőknek.

A *zöld könyvtár*, az intézményi könyvtárban külön polcon elhelyezett környezeti témakörökkel foglalkozó könyveket könnyebben átlátják a diákok, szívesebben kutatnak, olvasnak.

Mini Meteorológiai Állomás lehetőséget ad mérések, megfigyelések végzésére, időjárás jelentés készítésére, az adatok grafikonos formában való megjelenítésére, a kapott adatok összehasonlítására az országos időjárás-jelentéssel, a népi jóslásokkal.

2.4.3 Intézményen kívüli foglalkozások

Az *Erdei Iskola* többnapos, a szorgalmi időben megvalósuló, környezethez illeszkedő nevelési és tanulásszervezési egység, amely hozzájárul az érdeklődésen szerveződő, közösségi tanuláshoz, kialakítja a megismerés élményét és a tartal-

mas szabadidős szokásokat. Az erdei iskolai tanulás jelentőségét a 2. táblázat foglalja össze.

Erdei iskolai tanulás	Tantermi tanulás
Az ismeretek elsajátítását döntően a helyszín adta lehetőségek és a tanulók érdeklődése határozza meg.	Az ismeretek elsajátítását döntően a fogalmak, a tananyag egymásra épülésének sorrendje határozza meg.
A tanulók komplexen és integráltan találkoznak a jelenségekkel, az új ismeretekkel.	Az ismeretek tantárgyakhoz, tudományterületekhez kötötten jutnak el a tanulókhoz.
Az ismeretszerzés holisztikus.	Az ismeretszerzés elemző, analitikus.
A tanulási helyzetek a divergens gondolkodást fejlesztik.	A tantárgyak inkább a konvergens gondolkodást fejlesztik.
Gyakran nem szükséges segédeszköz a megismeréshez.	A tanulás tankönyvhöz, taneszközhöz kötött.
A legfontosabb a megismerés élményében való részvétel.	A legfontosabb a megtanult anyag.
Közösségi, csoportban történő tanulás jellemzi.	A tanulás legtöbbször individuális tevékenység.
A közösségi tevékenységek, a tanulási helyzetek, és a szabadidő nem válik el élesen.	A tanulás és a szabadidő térben és időben is elválik.

2. táblázat: Az erdei iskolai és a tantermi tanulás összehasonlítása Lehoczky János nyomán

A *tanulmányi séta*, a *tanulmányi kirándulás* alkalmával mód nyílik a tanulók környezet iránti érzelmi kötődésének, pozitív attitűdjeinek, szokásainak kialakítására, a tapasztalati úton történő ismeretszerzésre.

A *terepgyakorlatok* az elmélet gyakorlatban történő megvalósítását teszik lehetővé. stílusa alapján lehet: passzív szemlélődés „idegenvezetővel”, aki lehet diák vagy tanár, megfigyelés, rögzítés, riportok, interjúk készítése, beszélgetések, aktív komplex természetvizsgálat, mérések végzése.

A Magyar *Állatkeretek* Szövetsége 2001-ben kidolgozta a küldetésnyilatkozatát és fejlesztési stratégiáját, melynek eredményeként létrejött az „állatkeret pedagógia”, melynek keretében vállalják, hogy a védett és fokozottan védett állatfajok megőrzése, kutatása, bemutatása mellett oktató központként működnek.

A *Zöld Média* témáival a jövőért felelősséget érzőkhöz szól. Naprakész információkat, híreket szolgáltat a környezetvédelem, természetvédelem aktuális kérdéseiről az ipar, a tudomány, az állami szféra és a téma iránt érdeklődő nagyközönségnek.

2.5 A környezetpedagógia módszerei, stratégiája

2.5.1 A környezetpedagógia módszerei

A módszerek legteljesebb áttekintését nyújtja Kováts-Németh Mária (3. táblázat).

A személyes célok megismerését elősegítő módszerek	Az önállóságot, kreativitást, kutatást elősegítő módszerek	Az együttműködést feltételező módszerek
hangos gondolkodás	megfigyelés	projektmódszer
támogatott felidézés	kísérlet	kooperatív eljárások
fogalmi térkép	mérés	játék
beszélgetés	gyűjtés	szerepjáték
heurisztikus beszélgetés	elemzés	situációs, dramatikus helyzetgyakorlatok
vita	tervezés	tanulmányi kirándulás
tanulói kiselőadás	vizsgálat	vetélkedő
szerepjáték	adattfeldolgozás	verseny
elbeszélés	elemzés összehasonlítás	tárlatvezetés
magyarázat	rendszerezés	rendezvények szervezése
szemléltetés	kutatás	
	kérdőíves felmérés	
	interjúk	
	exploráció	
	terepkutatás	
	alkotás	
	esettanulmány	
	tanulási szerződés	
	házi feladat	
	hatásvizsgálat	

3. táblázat: A személyes célok megismerését, az önállóságot, kreativitást, kutatást elősegítő, az együttműködést feltételező módszerek⁴

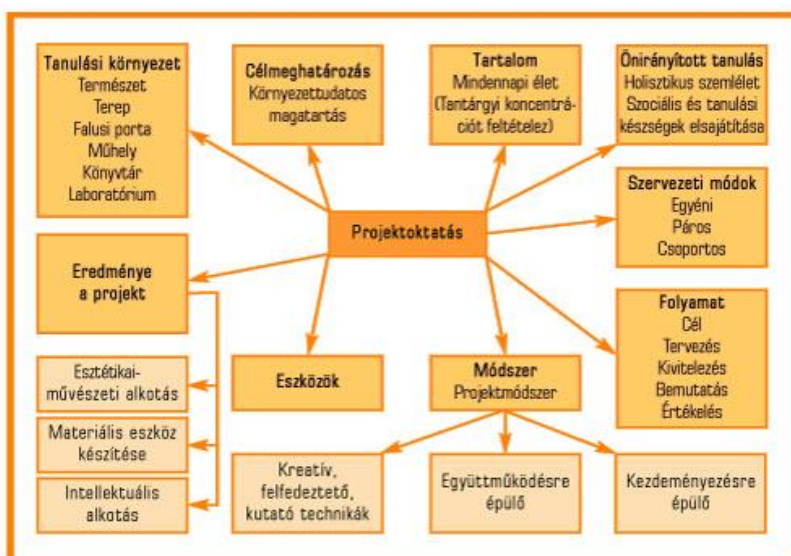
„A személyes célok megismerését elősegítő módszerek azok, amelyek biztosítják a tanulók *előzetes tudásának* megismerését; elősegítik a *hitek, tévhitek* feltárását, a tanulói észrevételek megismerését, a reflektivitást: a tanulók kezdeményezésének megvalósulását.

⁴ Forrás: Kováts-Németh Mária (2010): *Az erdőpedagógiától a környezetpedagógiáig*. Comenius Kft., Pécs, 210.o.

Az önállóságot, kreativitást, kutatást elősegítő módszerek, amelyek az új ismeretek megismerési folyamatában a tervezés és kivitelezés során a tanulás tanulását alapozzák.

Az együttműködést feltételező módszerek, amelyek az önszabályozott tanulás során megszerzett, használható tudás eredményét a bemutatás, értékelés, korrekció lehetőségével tovább tökéletesítve sikert eredményez mind a csoport (közösség) mind az egyén számára (Kováts-Németh, 2010. 231.o.)”

2.5.2 A környezetpedagógia stratégiája a projektoktatás (4. ábra)

4. ábra: A projektoktatás mint oktatási stratégia⁵

A kidolgozott és a közoktatásba széles körben bevezetésre került új, alternatív módszerek „életben tartása” fontos cél kell, hogy legyen, mert alkalmazásukkal hosszú távon igen jó eredmények várhatóak.

A projekt pedagógia a tanár-diák közös tevékenységére épít, nagyfokú szabadságot biztosítva a célok kiválasztásában, a tervezésben, a feladatok megvalósítása során. Az önállóság és a feladatok érdekessége megteremti a motivációt, pozitívan alakítja a tanuláshoz való viszonyt, a pedagógusok és a diákok interakcióit, az együttműködési készségeket. A projektoktatás nélkülözhetetlen azokban a komplex témakörökben, amelyekben a konkrét tapasztalatszerzést előfeltételező összefüggések megértése, magatartásformák elsajátítása a cél, melyben a

⁵ Forrás: <http://www.oki.hu/site/upload/2009/06/2006-10-ta-Kovatsne-Fenntarthato-12.png> (2013. június 29.)

diákok felelősségteljesen gondolkodnak, motiváltak, problémamegoldóak, kreatívak, képesek alkalmazni a kutatásos és a felfedező tanulási módszereket, tudnak önállóan és csoportmunkában is dolgozni.

2.6 Védett természeti és kulturális értékek

2.6.1 Nemzeti Parkok Magyarországon (5. ábra)

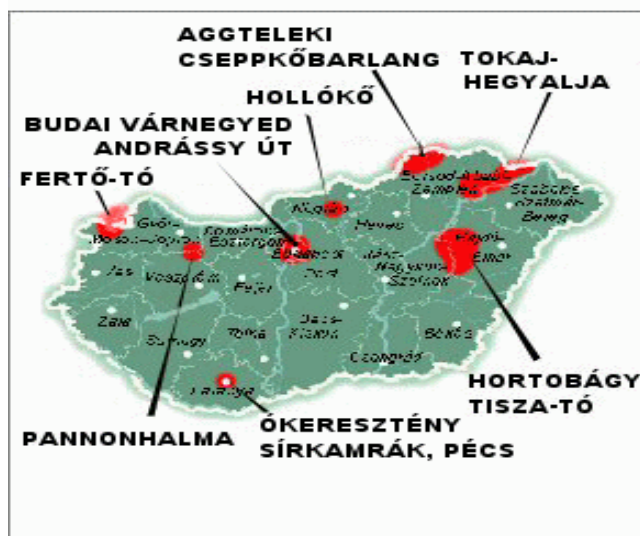

5. ábra: Magyarország nemzeti parkjai⁶

Hazánk területének mintegy 10 százaléka természetvédelmi oltalom alatt áll. Tíz nemzeti parkunkban, 38 tájvédelmi körzetünkben és számos természetvédelmi területünkön *természetvédelmi látogatóközpontok, bemutatóhelyek, a tanösvények és a szakvezetési túrák* biztosítják a természeti értékek, örökségek megismerésének lehetőségét.

⁶ Forrás: www.mozaweb.hu/Lecke-Foldrajz-Foldrajz_8-Alfoldjeink_nemzeti_parkjai_kiegészito_anyag-1000848 (2013. június 29.)

2.6.2 Világörökségek Magyarországon (6. ábra)

6. ábra: Világörökségek Magyarországon⁷

A helyszínek lehetőséget nyújtanak a nemzetközi szempontból is kiemelkedő egyetemes értékek, kulturális örökségek, védett természeti területek megismerésére.

Befejezés

Gyulai István figyelmeztető szavai:

„A fenntarthatóság a környezet és társadalom minden kérdését együttesen szemlélő és megfontoló tudatos társadalmat követel. Nemcsak tudatos döntéshozókra, társadalmi csoportokra, de minden egyes ember változására, tudatosságára, együttműködésére is szükség van.”

⁷ Forrás: http://www.info.tourist.com/data/hungary/_hu_vilagorokseg.html. (2013. június 29.)

Irodalom

- A Kormány 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelete a *Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról*. Magyar Közlöny 2012. évi 66.szám. 10635-10848.
- Hanák Zsuzsa – Dorner László (2012): *Jó gyakorlatok - sikeres pedagógiai innovációk Egerben*. **Képzés és Gyakorlat** 10. (3-4). 177-186.o.
- Horváth László – Pornói Imre (1997): *Neveléstörténet*. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- Kiss Ferenc-Zsiros Anita (2006): *A környezeti neveléstől a globális nevelésig*. Oktatási segédanyag. Nyíregyháza.
- Kováts-Németh Mária (2010): *Az erdőpedagógiától a környezetpedagógiáig*. Comenius Kft., Pécs.
- Kovátsné Németh Mária (2009): *Fenntartható oktatás és projektpedagógia*. Új Pedagógiai Szemle, (59). június 17. (www.ofi.hu) (2013. június 29.)
- Kuthi Adrienn (2001, szerk.): *Globális problémák*. Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, Miskolc.
- Konrad Lorenz (2002): *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Cartaphilus Kiadó, Budapest.
- Lehoczky János (1999): *Iskola a természetben* avagy A környezeti nevelés gyakorlata. Raable Klett Könyvkiadó, Budapest.
- Lükő István (2003): *Környezetpedagógia*. Bevezetés a környezeti nevelés pedagógiai és társadalmi kérdéseibe. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Varga Attila (2003): *A környezeti nevelés a magyar közoktatásban – az ökoiskolák szemszögéből*. In: Új Pedagógiai Szemle, (53). 5. sz. 55-68.o.
- Victor András (1998, szerk.): *KN Szer-Tár – Műhelyszervezési kézikönyvek: A környezeti nevelés fogalma*. Magyar Környezeti Nevelési Egyesület.
- Vöcsei Katalin – Varga Attila – Horváth Dániel –Graça Simoes de Carvalho (2009): *Pedagógusok és pedagógusjelöltek környezeti attitűdjei?* Új Pedagógiai Szemle, (59). szeptember 30. (www.ofi.hu) (2013. június 28.)